

ऐसे मीं चि होउनि पांडवा । करीत माझी सेवा ।
परि नवलाओ तो सांघावा । असें आइकै ॥ १९५ ॥

सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढग्रताः ।
नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ १४ ॥

दृष्ट निश्चयी भक्तजन नेहमीं माझ्या गुणांचे व नामाचे कीर्तन करित निश्चयपूर्वक योगाची साधना
करणारे, व मला वारंवार नमस्कार करीत मजमध्ये चित्त रोवून माझी उपासना करतात.

तरि कीर्तनाचेनि नडनाचें । नाशिले व्यवसाय प्रायश्चित्तांचे ।
जें नाव चि नाहिं पापाचें । ऐसें केलें ॥ १९६ ॥

यमदमा अवकळा आणिली । तीर्थे ठायावरौनि उठविली ।
यमलोकिंची ठाकविली । राहाटि आघवी ॥ १९७ ॥

यमु द्वाणे काइ यमाचें । दमु द्वाणे कोणातें शोषाचें ।
तीर्थे द्वाणति काइ खाचें । दोखु ३०४ष्ठा नाहिं ॥ १९८ ॥

ऐसेनि माझेनि नामघोषें । नाहिं करित विश्वाचीं दुःखे ।
आघवें जग चि महासुखें । दुमदुमीत भरलें ॥ १९९ ॥

ते पहाटेविण पहाटवित । अमृतेविण जिववित ।
योगेविण दाघित । कैवल्य डोळां ॥ २०० ॥

परि राया रंका पाढु धरु । नेणति सानेया थोरा कडयणी करु ।
एकस्यरे आनंदाचें आघारु । होंत जगा ॥ २०१ ॥

काहिं येकाधेन वैकुंठा जावें । तें तिहिं वैकुंठ चि हें आघवें ।
ऐसें नामघोषगौरवें । धवलें विश्व ॥ २०२ ॥

तेजे सूर्य तैसे उजल । परि तो अस्तवे हें कीडाळ ।
चंद्र संपूर्ण एकाधी वेळ । ते सदा पुरते ॥ २०३ ॥

अर्जुना ! अशा रीतीने ते माझ्याशीं ऐक्य पावून ते माझी सेवा
करतातच, परंतु त्यां सर्वेचे कौतुक सांगण्याजोगे आहे, तें ऐक.

सततम्, कीर्तयन्तः, माम्, यतंतः, च, दृढग्रताः ।
नमस्यन्तः, च, माम्, भक्त्या, नित्ययुक्ताः, उपासते

तर कीर्तनाच्या उत्कर्षानें त्यांनीं प्रायश्चित्तांचे यर्व व्यापार जणू नष्टच
करून टाकले, व सर्व कर्मरूप प्रायश्चित्तांचे पापनाशनादि व्यापार बंद पाडले.

ते यमदमाला निस्तेज करतात, जें श्रेष्ठ पद मिळालें होतें त्या श्रेष्ठ
पदावरून तीर्थासि उठविले; व यमलोकांचे यर्व व्यापार बंद पाडले !

यम म्हणू लागला कीं, कोणाचें नियमन करावें ? दम म्हणू लागला, कोणत्या इंद्रियांचे
दमन करावें ? तीर्थे म्हणतात, पापच जर उरले नाहीं तर आमीं खावें तरी काय ?

याप्रमाणे अर्जुना ! नामकीर्तनाच्या घोषानें हे महात्मे विश्वाचें दुःख
नाहींसे करून, संपूर्ण जग ब्रह्मसुखाने दुमदुमित करून सोडतात.

ते पहाटेशिवाय ज्ञानदिवसाला उजडवितात, अमृत न वापरता ते
संजीवन देतात आणि योगसाधनेविण डोळ्यांना मोक्ष दाखवितात.

हा राजा आहे की दरिद्री आहे असे अंतर मानीत नाहीत, व लहान थोर
जाणत नाहीत, आणि जगाला सरसकट आनंदाचे माहेरघर होतात.

कधीं तरी एखाद्याने वैकुंठाला जावें, परंतु यांनी हें सर्व विश्वच वैकुंठ
करून सोडलें. संपूर्ण विश्व नामघोषाच्या गौरवानें अगदीं धवलून टाकलें.

तेजाने ते महात्मे सूर्यासारखे तेजस्वी असतात पण सूर्याचे ठिकाणी मावळणे हा
दोष आहे. पूर्ण चंद्र मासामध्ये एकदाच दृष्टीस पडतो, आणि हे निरंतर पूर्णच असतात.

मेघु उदारु परि ओसरे । ह्याणौनि उपमेसि नुपकरे ।
ते निःङ्कपणे सपांखरे । पंचानन ॥ २०४ ॥

तेयांचिये वाचेपुढां भोजे । नाम नाचे माझे ।
जें जन्मशतीं ३५०लगिजे । एकोल यावेया ॥ २०५ ॥

पैं वैकुंठीं मीं गा नर्ये । वेळु एक हीं भानुविंधि हिं न दिसें ।
वर योगियांचिं हीं मानर्ये । सांडूनि जायें ॥ २०६ ॥

तरि तेयांपासिं पांडवा । मीं हारतला गिवसांवा ।
जेथ नामघोषु बरवा । करिति ते माझा ॥ २०७ ॥

कैसे माझां गुणीं भरले । देशकाळातें विसरले ।
कीर्तनसुखे जाले । आपणपां चि ॥ २०८ ॥

कृष्णविष्णुगोविंद । एयां नामांचे निखिल प्रबंध ।
माझी आत्मचर्चा विशद । उदंड गांति ॥ २०९ ॥

हें घू असो इयापरीं । कीर्तित मातें अवधारीं ।
एक विचरति चराचरीं । पांडुकुमरा ॥ २१० ॥

मग आणिक ते अर्जुना । सावियां चि बहुवा जतना ।
पंचप्राणमना । पाढाउ घेति ॥ २११ ॥

बाहिर यमनियमाची कांटि लाविली । आंतु वज्रासनाची पौळि
पानासिली । वरि प्राणायामाची मांडिलीं । वाहाति यंत्रे ॥ २१२ ॥

तेथ उल्हाटशक्तिचेनि उजियेडे । मनपघनाचेनि सुरघाडे ।
सतरावियेचेनि पानियेडे । बलियावीले ॥ २१३ ॥

तेक्षां प्रत्याहारे ख्याति केली । विकारांचीं सपिले बोहिलीं ।
इंद्रिये बांधौनि आणिलीं । हृदयाआंतु ॥ २१४ ॥

मेघ उदार असतात पण ते ओसरतात. म्हणून तोही यांच्या बरोबरीला उतरूं शकतनाहीं. हे महात्मे सिंहासारखे पराक्रमी असूनही अत्यंत दयालू असतात.
माझे नाच मुखी येण्यासाठी स्थानवधी जन्मांची पुण्याई लागते तें नांव यांच्या जिभेवर आवडीने निरंतर नाचत असतें;
एखादे वेळी मी वैकुंठातही नसतो. एक वेळ सूर्यविंधातहि असत नाहीं, इतकेच नव्हे, तर योग्यांच्याही मनाचें उल्घंन जरून जातों,
पण या सर्व ठिकाणीं न सापडणारा मी, माझें भक्त जेथें माझा नाम घोष मोठ्याप्रेमाने करीत असतात, तेथे मी सापडेन.
ते महात्मे माझें गुण गाण्यांत इतके रंगून जातात कीं त्यांना स्थलकाळाचा विसर पटून माझ्या कीर्तनाच्या सुखाने ते निजस्वरूपच होऊन राहिले आहेत.
कृष्ण, विष्णु, हरी, गोविंद अशा माझ्या नांवांचें नित्य संकीर्तन करीत असतात आणि अधूनमधून स्पष्ट रीतीने पुष्कळ आत्मचर्चा करितात.
अर्जुना ! हा आतां विस्तार पुरे. या प्रमाणे माझें कितीएक भक्त माझे गुणानुवाद वर्णन करीत चराचरांत संचार करतात.
अर्जुना, आणखी कांही भक्त अत्यंत काळजीपूर्वक पंचप्राण व मन यांचा पूर्णपणे पाडाव करून त्यांना स्याधीन राखतात.
बाहेरून यमनियमांचे कुंपण लाघून, आणि आंत वज्रासनाचा कोट करून त्यावर प्राणायामाचा चालू असलेल्या तोफा ठेवल्या.
तेथें कुंडलीनीच्या प्रकाशाने मन व प्राण यांच्या मदतीने, सतराघी जी जीवनकला हेंच कोणी एक तळे, ते त्यांनी हस्तगत केले.
त्या वेळीं प्रत्याहाराने अपूर्व पराक्रम केला, त्यामुळे विकारांची भाषा संपली; आणि सर्व इंद्रिये खेंचून हृदयांत दडपलीं गेली.

तंव धारणाचारू दाटिले । महाभूतांते येकिं आटिले ।
मग चतुरंग निवटिले । संकल्पाचें ॥ २१५ ॥

तेयावरि जैत रे जैत । द्व्याणौनि ध्यानाचें निसाण वाजत ।
दीसे तन्मयतेचें झळकत । एकछत्र ॥ २१६ ॥

पाठिं समाधिश्रियेचेया अशेषा । आत्मानुभवु राज्यसुखा ।
पद्माभिषेकु देखां । समरसें जाला ॥ २१७ ॥

ऐसें हें गहन । अर्जुना माझें भजन ।
आतां आइक सांघो आन । जें करिति येक ॥ २१८ ॥

तरि दोन्हीं पालवेहेंहीं । जैसा एकु तंतु अंवरीं ।
तैसा मीवांचूनि चराचरीं । जाणति नां ॥ २१९ ॥

आदि ब्रह्मा करुनि । सेवटीं मशकु धरुनि ।
माझी समस्त हें जाणौनि । स्वरूप माझें ॥ २२० ॥

मग वाड धाकुटे न द्व्याणति । साजीव निर्जीव नेणति ।
देखिलिये वस्तू लुठति । मी चि द्व्याणौनि ॥ २२१ ॥

आपुलें उत्तमन्य नाठवे । पुढेल योग्यायोग्य ही नेणवे ।
एक्यरे व्यक्तिमात्रेचेनि नावे । नमूं चि आवडे ॥ २२२ ॥

जैसें ऊंचीं उदक पडिले । तरि तळवटु वरि ये उगले ।
तैसें नमिजे भूत देखिले । ऐसा स्वभाओ तेयांचा ॥ २२३ ॥

कां फळलेया तरूची शाखा । साहाजे भूमीसि उतरली देखां ।
तैसें जीवमात्रा अशेषा । खालीतले ॥ २२४ ॥

अखंड अगर्वता होउनि असति । तेयांते विनयो हे चि संपत्ति ।
ते जयजपमंत्रे अर्पिति । माझां ठांड ॥ २२५ ॥

इतक्यात धारणारूप घोडेस्वार हळा करून योगी साधकांनी पंचमहाभूतांना एकत्र करून संकल्पाचे चतुरंग सैन्य निपटून काढले, मग 'विजय इाला रे विजय इाला' म्हणून ध्यानाची नौबत वाजू लागली आणि ब्रह्मैक्याचें एकछत्र झळकूं लागते. मागाहून समाधिरूप लक्ष्मीचा अखंड आत्मानुभवरूप जें राज्यसुख त्या राज्यावर समरसतेने त्याला राज्याभिषेक होतो. अर्जुना, या प्रमाणे हें माझें भजन फार कठीण आहे; आतां दुसरे कित्येक महात्मे मला दुसऱ्या प्रकारांने भजतात, ते ऐक; मी सांगतोच. ज्याप्रमाणे वस्त्राचे दोन्ही पदापर्यंत एकच सूत असते, तसा मी सर्व चरा चरांत ओतप्रोत भरलेला आहे, अन्य कांही नाहीं असे ओळखतात. ब्रह्मदेवापासून मशकापर्यंत आणि यांच्या मध्यंतरीं असणारी सर्व भूतस्यृष्टि, तें सर्व माझें स्वरूप आहे, असे ते जाणतात. मग लहान मोठे, सर्जीव निर्जीव असा भेद न धरतां, जी जी वस्तु दृष्टीस पडेल ती मदूपच आहे, असे समजून ते सरळ लोटांगण घालतात. आपला मोठेपणा विसरून, कीं समोर असलेल्यांचीं योग्यायोग्यता त्यांचे ध्यानीं येत नाहीं. सर्व व्यक्तींचा नम्रपणे आदर करणे हेंच त्यांस आवडते. उंचावरून पडलेले पाणी आपोआप निमूट पुन्हा तळाला येते, त्याप्रमाणे दृष्टीला पडेल त्या जीवाला नमस्कार करावा, असा त्यांचा स्वभावच असतो. अथवा पहा कीं, फळभाराने लगडलेल्या झांडांची फांदी सहजच भूमीकडे झुकते त्या प्रमाणे सर्व प्राणिमात्रांपुढे ते नम्रपणाने लवतात. ते नेहमी गर्वरहित असतात व नम्रता हीच त्यांची संपत्ति असते; जय जय असा मंत्रधोष करीत ते ती मला अर्पण करतात.

नमितां मानाभिमान गळले । क्षणौनि अवचिते मीं चि जाले ।
ऐसे निरंतर मिसळले । उपासित ॥ २२६ ॥

अर्जुना हे गरुड भक्ति । सांघितली तुजप्रति ।
आतां ज्ञानयज्ञे यजिति । ते भक्त आइकै ॥ २२७ ॥

परि भजन करिती हातवटी । तूं जाणतु आहासि किरीटी ।
जे मागां इया गोठी । केलिया आद्वीं ॥ २२८ ॥

तंव आथि जी अर्जुन क्षणे । तें दैविकिया प्रसादाचें किं करणे ।
तम्हीं अमृताचिये अरोगणे । काइ पुरे क्षणवे ॥ २२९ ॥

एया बोलाआंतु अनंते । लागणेयां देखिले तेयाते ।
किं सुखावलेनि चित्ते । डोलतसे ॥ २३० ॥

क्षणे भले केले पार्था । यऱ्हविं हा अनघसरु सर्वथा ।
परि बोलवीतसे आस्था । तूझी आमते ॥ २३१ ॥

तंव अर्जुनु क्षणे हें काइ । चकोरेविण चांदणे चि नाहिं ।
जग निविजे हा तेयाचां ठांडे । स्वभाओ चि कीं जी ॥ २३२ ॥

एरे चकोरे तिये आपुलिये चाडे । चांचू करिति चंद्राचिये कडे ।
तेवि आद्वीं विनउं तें थोडे । देओ कृपासिंधु ॥ २३३ ॥

जें मेघु आपुलिया प्रौढी । जगाची आर्ति किं दवडी ।
वांचूनि चातकाची तान्ह केवढी । तो वर्षाओ पाहुनि ॥ २३४ ॥

परि चूळा ही येकचिये चाडे । जेवि गंगेते चि टाकवे पडे ।
तेवि आर्त बहू कां थोडे । तम्हीं सांघावे देवा ॥ २३५ ॥

तेथ देवे क्षणितले राहे । जो संतोषु आद्वा जाला आहे ।
तेयावरि स्तुति साहे । ऐसे उरले नाहिं ॥ २३६ ॥

नमस्कार करताच मान व अभिमान गळून जातात म्हणून सहजच ते माझ्या रूपाचे झाले. अशा रीतीने अखंड ऐक्य पावून माझी उपासना करतात. अर्जुना, आता जी भक्ती सांगितली ती 'गुरची' महान, थोर अशी भक्ती आहे. जे माझी ज्ञान यज्ञाने भक्ती करतात, ते कोणते भक्त ते ऐक. पण अर्जुना ! ज्ञानाने भजन करण्याची पद्धते तुला माहीतच आहे, कारण मागें चौथ्या अध्यायांत आम्हीं तुजशीं याविषयीं चर्चा केली आहे. तेव्हां अर्जुन म्हणतो देवा ! ती तर मजवर देवी प्रसादाची कृपा आहे. तेव्हां अमृत चाढायला आणल्यावर कोणी नाही म्हणावे का ? अर्जुनाचें हे बोलणे ऐकल्यावर, तो हे जाणण्याविषयीं उत्सुक आहे असें पाहून, श्रीअनंत चित्तांत संतोष मानून डोलूं लागले, भगवान म्हणतात, अर्जुना ! "चाहवा, चागले बोललास, या गोष्टी बोलण्याची ही वेळ नवकीच नाही पण तूझी आस्था पाहून आम्हांस बोलणे खुरतें. तेव्हां अर्जुन म्हणाला; असे काय म्हणतां ? चकोरासाठीच चांदणे असते काय ? जगाला शांत करणे हा त्याचा स्वभावच आहे; चकोराने स्वतःच्या गरजेसाठी चोच चंद्राकडे केलेली असते तशी माझी विनंती ती किती थोडी आहे ! देवा आपण कृपासिंधू आहांत. मेघ आपल्या औदार्यपूर्ण वर्षावाने जगाला वृप्त करतो. त्या वर्षावाच्या मानाने चातकाची तहान तर कीती थोडी आहे ! पण ओंजलभर पाणी हवे असले तरी महान गंगेपर्यंत जावे लागते त्याप्रमाणे माझी इच्छा बहु किंवा थोडी तरी देवांनी बोलावेच. त्यावर देव म्हणतात अर्जुना ! हें आतां पुरे कर. आम्हांला एकंदर जो संतोष झाला आहे, त्यावर आणखी स्तुती सहन होईल असे उरले नाही,

पै परियसु तुं आहासि निकियापरी । ते चि वकृत्वा वळाडिक करीं ।
ऐसे पोखुनु तेयातें हरी । आदरिले बोलें ॥ २३७ ॥

ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते ।
एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥ १५ ॥

आणि दुसरे लोकही ज्ञानयज्ञाच्या द्वारें यजन करणारे, एकत्वाने, पृथक् भावाने,
अर्थात अनेक प्रकारांनी सर्वतोमुखी अशा माझी (इंचराची) उपासना करतात.

तरि ज्ञानयज्ञु तो एवंरूपु । तेथ आदिसंकल्प हा यूपु ।
महाभूतें तो मंडपु । भेदु तो पशु ॥ २३८ ॥

मग पांचांचे जे विशेष गुण । अथवा इंद्रिये आणि प्राण ।
हे चि यज्ञोपचारभरण । अज्ञान घृत ॥ २३९ ॥

तेथ मनबुद्धि एयां कुंडां- । आंतु ज्ञान हा अग्नि फुडा ।
साम्य ते सुहाडा । वेदी जाणै ॥ २४० ॥

सविवेकमतिपाटव । ते चि विद्यागौरव ।
संयति चि सृक्ष्यृव । जीउ यज्ञा ॥ २४१ ॥

तो प्रतीतीचेनि पात्रे । विवेके महामंत्रे ।
ज्ञानाग्निहोत्रे । भेदु नाशी ॥ २४२ ॥

तेथ अज्ञान सरौनि जाये । आणि यजिता यजन हे ठाये ।
आत्मसमरसें न्हाये । अवभृत जेव्हां ॥ २४३ ॥

तेव्हां भूतें विषय करणे । हे वेगळाले काहीं न ह्याणे ।
आघवे एक चि ऐसे जाणे । आत्मबुद्धी ॥ २४४ ॥

जैसा वेळा तो अर्जुना । ह्याणे स्वप्निची हे सेना ।
मी चि जाला होतां ना । निद्राघळे ॥ २४५ ॥

परंतु तूं ज्याप्रमाणे लक्ष देऊन एवढा वेळ ऐकलेंस, तेच श्रवण माझ्या
वकृत्वाला निर्मित करते. अशी प्रस्यावना करून श्रीकृष्ण पुढे बोलते झाले.

ज्ञानयज्ञेन, च, अपि, अन्ये, यजन्तः, माम्, उपासते,
एकत्वेन, पृथक्त्वेन बहुधा, विश्वतोमुखम्

तर आतां तो अद्वैतज्ञानयज्ञ असा आहे. विश्वनिर्मितीचा आदि
संकल्प हा यज्ञस्तंभ, पंचमहाभूतें हा मांडव आहे व द्वैत हा पशु आहे.

मग पंचमहाभूतांचे जे विशेष गुण तसेच पाच इंद्रिये आणि प्राण
हे यज्ञाची सामग्री आणि अज्ञान हे आहुती देण्याचे तूप होय.

या ज्ञानयज्ञांत मन आणि बुद्धी हीं दोन कुंडे असून या कुंडांत ज्ञानाग्री भटकतो;
आणि साम्य भावना हीच, कुंडावरील, हे अर्जुना ! यज्ञवेदी समजावी.

विवेकबुद्धीची कुशलता हीच मंत्रविद्येची शोभा आहे. शाती ही
स्वरूप व स्वुवा नांवांचीं यज्ञपात्रे व जीव हा यज्ञ करणारा आहे.

तो यज्ञ करणारा जीव, स्वरूपानुभवरूप पात्रांने, ब्रह्माच्या विचाररूप
महामंत्रांच घोष करीत, ज्ञानाग्निहोमांत द्वैताची आहुती देतो.

मग अज्ञान संपते, यज्ञ करणारा, यज्ञक्रिया, हेही संपते.
नंतर आत्मानंदरसांत जीव-यजमानाचे अवभृतस्नान होते.

तेव्हां भूतें, विषय व इंद्रिये, यांचा निरनिराळेपणा भासमान होत
नाहीं, कारण, आत्मबुद्धीमुळे तो हीं सर्व एकत्र आहेत असे जाणतो.

अर्जुना, जसा झोपेतून जागा झालेला पुरुष म्हणतो कीं, 'स्वप्नात
पाहिलेलीं चित्रविचीत्र सेना, झोप लागल्यामुळे मीच झालें होतों ना !

आतां सेना ते सेना नोहे । हैं मीं चि एकु आघवें ।
ऐसें एकत्वे मानवे । विश्व तेया ॥ २४६ ॥

मग तो जीउ हे भाष सरे । आब्रह्म परमात्मवोर्थे भरे ।
ऐसे भजति ज्ञानाध्वरे । एकत्वे एणे ॥ २४७ ॥

अथवा अनादि हैं अनेक । जें असारिखे येका येक ।
आणि नामरूपादिक । तें हीं विषम ॥ २४८ ॥

द्व्याणौनि विश्व भिन्न । परि न भेदे तेयाचें ज्ञान ।
जैसें अवयव तरि अनान । परि एकि चि देहिंचे ॥ २४९ ॥

कां शाखा सानिया थोरा । परि आहाति येका चि तरुवरा ।
बहू रश्मि परि दिनकरा । एकाचे जेवि ॥ २५० ॥

तेवि नानविधा व्यक्ती । अनानें नावे अनानी वृत्ती ।
ऐसें जाणति भेदला भूती । अभेदा मातें ॥ २५१ ॥

एणे वेगळालेपणे पांडवा । करिति ज्ञानयज्जु बरवा ।
जें न भेदति या जाणिवा । जाणति द्व्याणौनि ॥ २५२ ॥

ना तरि जेधवां जिये ठांड । देखति जें काहीं ।
तें मींगाचूनि नाहीं । ऐसा चि बोधु ॥ २५३ ॥

पाहे पां बुडडा जेउता जाये । तेउतें जळ एक तेया आहे ।
मग वीरे अथवा राहे । तर्हीं जळा चि माझि ॥ २५४ ॥

कां पवने परमाणु उचलले । ते पृथ्वीचे हैं नाहीं गेले ।
आणि माघैते जर्हीं पडिले । तर्हीं पृथ्वी चि वरि ॥ २५५ ॥

तैसें भलेतेथ भलेतेणे भावे । भलतें हीं हो अथवा नोहावे ।
परि तें मीं चि आघवे । होउनि ठेले ॥ २५६ ॥

आतां, ती सेना पाहिली होती, ती सेना नक्ती; तो मीच
ज्ञालें होतो; अशा एकत्वानें संपूर्ण विश्व त्याच्या अनुभवास येते.

मग त्याचा जीवभावच नष्ट होतो. ब्रह्मदेवापासून तृणापर्यंत आत्माच
भरलेला असे मानतो. अशा रीतीने या एकभावानें ज्ञानयज्ञानें मला भजतात.

अथवा दुसरे कोणी भक्त विश्व हैं अनादि आहे असे गृहीत धरतात; एकसारखे
एक असूनही निराळे आहेत, आणि त्यांची नामेंरूपेंसुद्धां भिन्न भिन्न आहेत.

आणि या कारणास्तव विश्वांत भेदभाव भास्यमान होतो, तरी त्यांच्या ज्ञानांत
ही भिन्नता उरत नाही. जरी अवयव निरनिराळे असले तरी एकाच । देहाचे आहेत.

अथवा लहान मोठ्या फांद्या झाल्या, तरी त्या जशा एकाच झाडाच्या
असतात, व ज्या प्रमाणे किरणे अनेक खरी परंतु एकाच सूर्याची असतात.

त्याप्रमाणे अनेक व्यक्ति असून त्यांची नावे वेगळालें, वृत्ती निरनिराळ्या,
त्या सर्वांचे ठिकाणीं एक परमात्मा भरला आहे असे पाहत असतात.

अर्जुना ! अशा या वेगवेगळेपणाने ते ज्ञानयज्ज करीत असले,
तरी यांच्या जाणिवेत भेद नसतो म्हणून ते ज्ञानी भक्तच होत.

अथवा जेव्हां ज्या ठिकाणीं, जें जें काहीं ते पाहतात, तें तें मज
परब्रह्मावांचून काहीं नाहीं, असें ज्ञान त्यांस झालेले असतें.

हे पहा अर्जुना ! पाण्यावर बुडबुडा जेये जातो तेथे त्याला एक पाणीच
असते. मग राहिला तरी पाण्यांतव अथवा नाहीसा झाला तरी पाण्यांतव !

किंवा वाच्याने मातीचे कण उडाले तरी त्यांचे पृथ्वीपण लोपत
नाही व परत ते खांली पडले तरी ते पृथ्वीवरच पडतात.

त्या प्रमाणे वाटेल तेथें, वाटेल त्या भावाने वाटेल तें होवो अथवा
न होवो, पण तें सर्व मदूपच असतें, असा त्यांचा अनुभव झाला.

आगा हे जेवढी माझी व्याप्ति । तेकडी चि तेयांची प्रतीती ।
ऐसे बहुधाकारीं वर्तीत । बहू चि होउनि ॥ २५७ ॥

हें भानुविंब आवडे तेया । सदमुख जैसें धनंजया ।
तैसे ते विश्वा येया । समोर सदा ॥ २५८ ॥

आगा तेयांचेया ज्ञाना । पाठि नाहिं पैं अर्जुना ।
चायु जैसा गगना । सर्वांगीं असे ॥ २५९ ॥

तैसा मी जेतुला आघवा । तें चि तूक तेयांचेया सद्गावा ।
तरि न करितां पांडवा । भजन जाले ॥ २६० ॥

यहविं तर्हीं सकळ मीं चि आहें । तरि काणे कैं उपासिला नोहें ।
एथ एके जाणणेनिविण किं ठायें । अप्राप्तां ॥ २६१ ॥

परि तें असो एणे उचितें । ज्ञानयज्ञे यजित सांते ।
जे उपासित मातें । ते सांघितले ॥ २६२ ॥

अखंड सकळ हें सकळी मुखीं । साहाजे अर्पतसे मज एकीं ।
किं नेणणेयासाठी मूर्खीं । न पविजे चि मातें ॥ २६३ ॥

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहौषधम् ।
मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥ १६ ॥

क्रतु अर्थात् श्रौत कर्म मी आहें, मीच स्मार्तयज्ञही आहे. पितरांना अर्पण केलेले स्वधा
नामक अन्न, औषधी म्हणजे सर्व घनस्पती, मंत्र, होमद्रव्य, अग्नी व हवनकर्म मीच आहे.

तो चि जाणिवेचा उदो जरि होय । तरि मुदलु वेदु तो मीं चि आहें ।
आणि तो विधानातें जिया विये । तो क्रतु ही मीं ॥ २६४ ॥

मग तेया कर्मपासौनि बरवा । जो सांगोपांगु आघवा ।
यज्ञु प्रकटे पांडवा । तो ही मीं गा ॥ २६५ ॥

अर्जुना, माझी जेवढी व्याप्ती आहे तेवढा त्यांचा अनुभव आहे; अशा प्रकारे हें नानाविध विश्व एकविध ब्रह्मत्व आहे, अशा जाणिवेने ते वर्तत असतात.

अर्जुना, हें सूर्यविंब जसें पाहिजे त्याला त्याच्यासमोरच दिसतें, तसे तें या विश्वाला सदैव ब्रह्मभावानें समोरे जातात.

अगा पार्था, त्यांच्या ज्ञानांत भेदभाव तिळमात्रही नसतो.
ज्याप्रमाणे चायू हा आकाशांत सर्वत्र भरलेला आहे;

त्याप्रमाणे मी जेवढा व्यापक आहे तितकीच समतोल्पणे त्यांच्या ब्रह्मबोधाचीही व्याप्ती असते, मग त्यांनीं भजन न केलें, तरी तें होतच असतें.

नाही तरी सर्व मीच असल्यामुळे कोणाकडून माझी उपासना होत नाही ? त्यांची तशी समजूत न झाल्यामुळेच त्यांस हें भजन घडत नाहीं.

परंतु ते असो, अशा या योग्य ज्ञानयज्ञाने यजन करणारे माझी जे उपासना करतात त्यांचें वर्णन मी केलें.

अखंड सर्वांच्या द्वारा जेवढे कांही कर्म होतें, ते सर्व एका मलाच अर्पण होत असतें, पण मूर्खांनीं हें न जाणल्यामुळें तें माझ्या शुद्ध स्वरूपाला पावत नाहीत.

अहम्, क्रतुः, अहम्, यज्ञः, स्वधा, अहम्, औषधम्,
मंत्रः, अहम्, अहम्, एव, आज्यम्, अहम्, अग्निः, अहम्, हुतम्

तेंच ज्ञान झाले असतां, मुख्य वेद मीच आहें, आणि त्यात जे शास्त्र, विधान सांगितले आहे तो क्रतु, तोही मीच आहे.

मग हे पांडवा, मग त्या क्रतुकर्मपासून जो यज्ञ यथास्थित व्हायचा, तो क्रियारूप यज्ञही मीच आहें.

स्वाहा मी स्वाधा । सोमादि ओषधी विविधा ।
आज्य मी समिधा । मंत्रू मीं हवि ॥ २६६ ॥
होता मी हवन कीजे । जेथ तो अग्निरूप माझें ।
आणि हुत वस्तु कां जे जे । ते ही मीं चि ॥ २६७ ॥

पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।
वेद्यं पवित्रमोडङ्कार ऋक्, साम यजुरेव च ॥ १७ ॥

या सर्व जगाचा धारण व पोषण करणारा आणि कर्माचे फल देणारा, पिता, माता, पितामह,
आणि जाणण्यास योग्य पवित्र, ओंकार, ऋग्वेद, सामवेद, यजुर्वेद हैं सर्व मीच आहे.

पैं जेयाचेनि अगसंगे । इये प्रकृतीतव अष्टांगे ।
जन्म पाविजतस्ये जंगे । तो पिता मीं गा ॥ २६८ ॥

अर्धनारिनटेश्वरीं । जो पुरुष तो चि नारी ।
तेवि मीं चराचरीं । मता ही होयें ॥ २६९ ॥

आणि जाले जग जेथ राहे । जेणे जीत घाढत आहे ।
तें मिंवांचूनि नोहें । आन निरुतें ॥ २७० ॥

इये प्रकृतिपुरुष दोन्हीं । उपनलीं जेयाचां मर्नीं ।
तो पितामहो त्रिभुवनीं । विश्वाचा मीं ॥ २७१ ॥

आणि आघवेया जाणणेयांचिया वाटा । जेया गावां यंति सुभटा ।
जें वेदांचा चौहटा । वेद्य द्विषिंजे ॥ २७२ ॥

जेथ नाना मतां बुद्धाघणी जाली । येकमेका शास्त्रांची अनोळखि
फीटली । चूकलीं ज्ञाने जेथ मिळों आलीं । जें पवित्र द्विषिंजे ॥ २७३ ॥

पैं ब्रह्मघीजाचा झाला अंकुरु । घोषध्वनि नादाकारु ।
तेयाचे गा भवन जें ३०कारु । तें हीं मीं चि गा ॥ २७४ ॥

मीच स्वहा. मीच स्वाधा. सोमादि नाना प्रकारच्या औषधी, त्याही मीच, यज्ञांत हवन करण्याचें धृत, समिधा, मंत्र, हवनीय द्रव्य, हें सर्व मीच आहे. मीच यज्ञ करणारा, तो जें हवन करतो, तें मीच, अग्नी हेही माझेच स्वरूप आणि हवन करण्याचें जें द्रव्य, तें देखील, मीच आहें.

पिता, अहम्, अस्य, जगतः, माता, धाता, पितामहः,
वेद्यम्, पवित्रम्, ओंकारः, ऋक्, साम, यजुः, एव, च

हें पहा ज्यांच्या अंगसंगानें अष्टांग-प्रकृती मायेपासून हें नामरूपात्मक जग उत्पन्न होतें, तो विश्वाचा पिता मी आहे. ज्या प्रमाणे अर्धनारिनटेश्वराच्या स्वरूपांत जो पुरुष तोच स्त्री असतो, त्याप्रमाणे या चराचर विश्वाची माताहि मींच आहे. त्याप्रमाणे जन्माला आलेले जग ज्यांचे ठिकाणी राहतें व ज्याच्या योगाने जगाचे आयुष्य घाढत होते, ते स्थान माझ्यावांचून खरोखर दुसरे नाहीं. प्रकृती व पुरुष हीं दोन्हीं ज्याच्या, मन ह्या उपाधीने रहित असलेल्या, मूळ संकल्पंत उत्पन्न झालीं, तो त्रिभुवनाचा आजोबाही मीच आहे. अर्जुना, सर्व ज्ञानाच्या वाटा ज्या गावांत येऊन मिळतात, व वेदांच्या चक्राठ्यावर जे ज्ञेय किंवा वेद्य असे आहे, ते ब्रह्मही मीच आहे. जिथें नाना मनांतले मतभेद लयास गेले, शास्त्रांचीं एकमेकांशीं ओळख झालीं; चुकलेली मते देखील जेथें मिळून जातात त्याला 'पवित्र' हें नाव देण्यांत येतें; ब्रह्मरूपी बीजाला फुटलेला अंकुर, जो परा, पश्यंति, मध्यमा आणि वैखरी यांचे भुवन, तो पवित्र ३०कारही मीच आहे.

जेया ३०काराचिये कुंसी । आखरे होति अकारां ऐसीं ।
जियें उपजत घेंदेसीं । उठिलीं तीन्हीं ॥ २७५ ॥
द्वाणौनि ऋग्यजुसामु । हे तीन्हीं द्वाणे मी रामु ।
एवं मी चि कुळा क्रमु । शब्दब्रह्माचा ॥ २७६ ॥

गतिर्भाता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत्
प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥ १८ ॥

गति म्हणजे प्रकृतीचा शेवट, भरण पोषण करणारा, सर्वाचा स्वामी, अकर्ता, वसतिस्थान,
शरणगतांचा रक्षक, जगाची उत्पत्ती, प्रलय, स्थिति, निधान आणि त्याचे अविनाशी कारण मीच आहे.

हे चराचर आघवे । जिये प्रकृतीआंतु सांठवे ।
ते सिणली जेथ विसंवे । ते परम गति मीं ॥ २७७ ॥

आणि जेयाचेनि प्रकृति जिये । जेणे अधिष्ठिली विश्व विये ।
जो एउनि प्रकृती इये । गुणांते भोगी ॥ २७८ ॥

तो विश्वश्रियेचा भर्ता । मीं चि गा पांडुसुता ।
मीं गोसांवि समस्ता । त्रैलोक्याचा ॥ २७९ ॥

आकाशे रर्वने वसावे । वायू नांभरि उगेया नसावे ।
पावके दाहावे । वर्षावे जळे ॥ २८० ॥

पर्वतीं बैसक न संडावी । समुद्रीं रेघ नोलंडावी ।
पृथिया भूतें वाहावीं । हे आज्ञा माझी ॥ २८१ ॥

मियां वोलविला घेदु घोले । मियां चालविला सूर्यु चाले ।
मियां हालविला प्राणु हाले । जो जगा चाळिता ॥ २८२ ॥

मियां चि नियमिला सांता । काळु ग्रासु करितसे भूतां ।
इयें द्वाणियागते पांडुसुता । सकळे जेयाचीं ॥ २८३ ॥

ऐसा जो समर्थु । तो मीं जगाचा नाथु ।
आणि गगन ऐसा साक्षिभूतु । तो ही मीं चि ॥ २८४ ॥

ज्या ३०काराचे पोटांत अ,उ,म,अशीं अक्षरे होतीं च
जीं उपजतांक्षणींच तिन्ही घेदाना घेऊन प्रकट झालीं;
म्हणून ऋग्येद, यजुर्वेद व साम्येद हे तिन्ही घेद मीच आहें. च
त्याप्रमाणे घेदांची वंशपरंपरा मीच होय, असे श्रीकृष्ण म्हणाले.

गतिः, भर्ता, प्रभुः, साक्षी, निवासः, शरणम्, सुहृत्,
प्रभवः, प्रलयः, स्थानम्, निधानम्, बीजम्, अव्ययम्

हे सर्व चराचर विश्व ज्या प्रकृतिमायेत सांठवले जाते, ती शिणलेली
प्रकृती जेथे विश्रांति घेते, ती परमश्रेष्ठ अशी स्थिती मीच आहे.

आणि ज्याच्या योगाने प्रकृती जगते, ज्याच्या अधिष्ठानामुळे ती विश्वास
जन्म देते, आणि जो या प्रकृतीचा सहवास करून गुणांचा उपभोग घेतो,
तो विश्वलक्ष्मीचा पती अर्जुना ! मीच आहे.
या सर्व त्रैलोक्याचा स्वामी मीच आहे.

आकाशाने सर्व सृष्टीला व्यापून असावे, वायूने क्षणभरही निश्चल
असू नये, अग्नीने जालण्याचे काम करावे, व पाण्याने वर्षाव करावा.

पर्वतांनी आपली जागा सोडू नये, समुद्राने आपली मर्यादा ओलांडू
नये पृथ्वीने भूतमात्राचा भार सहन करावा, ही आज्ञा माझी आहे.

मी वोलवयास लावले तर वेद घोलतो; मीं चालविला तरच सूर्य चालतो.
जगाची सर्व हालचाल करणारा प्राणवायू मी चेतना दिली तरच चालतो.

आणि मींच आज्ञा दिली असतां भूताना काळ ग्रासतो.
हे सर्व माझ्या म्हणण्याप्रमाणे घागणारे आहेत.

असा जो सर्व समर्थ, तो मी जगाचा स्वामी आहे आणि
गगनासारखा सर्व ठिकाणीं असून साक्षीभूत असणारा तोही मीच.

इहीं नामरूपों आघवां। जो भरला असे पांडवा।
आणि नामरूपां ही ३०लावा। आपण चि जो ॥ २८५ ॥

जैये जलाचे कलोळ। आणि कलोळीं आथि जळ।
ऐसेनि वसवीतु असे सकळ। तो निवासु मीं ॥ २८६ ॥

मीं एक अनेकपणे। वेगळालेनि प्रकृतिगुणे।
जींतु जगाचेनि प्राणे। वर्ततु असें ॥ २८७ ॥

जैसा समुद्र थिल्हर न द्विणतां। भलेतेथ बिंबे सविता।
तैसा ब्रह्मादि सर्वां हीं भूतां। सुहुदु तो मीं ॥ २८८ ॥

मीं चि गा पांडवा। एया त्रिभुवनासि ३०लावा।
सृष्टिक्षयप्रभवा। मूळ तें मीं ॥ २८९ ॥

बीज शाखांते प्रस्वेषे। मग तें रुळखण बीजां चि यामावे।
तैसें संकल्पे होये आघवें। पांठीं संकल्पीं मिळे ॥ २९० ॥

ऐसा जगाचे बीज संकल्पु। अव्यक्तु वासनारूपु।
तेयासि कल्पांतीं जेथ निक्षेपु। होये तें मीं ॥ २९१ ॥

इये नामरूपे लोटती। वर्णव्यक्ती आटती।
जातींचे भेद फीटती। जैं आकाश नाहीं ॥ २९२ ॥

तैं सकळवासनासंस्कार। माघौते रचावेया आकार।
जेथ राहूनि असति अमर। तें निधान मीं ॥ २९३ ॥

तपाम्यहमहं वर्षं निगृण्हाम्युत्सृजामि च।
अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥ १९ ॥

अर्जुना ! मीच सूर्य होऊन तापतो, मी पर्जन्य आवरून धरतों व पाडतों,
अमरत्व, मृत्यू, सत्, असत्, कार्य, कारण या रूपनेही मीच असतो.

हे पांडवा, या नामरूपानें जो सर्व व्यापून राहिलेला
आहे आणि जो आपणच नामरूपांचाही जिक्काळा आहे.
जयें पाण्याचे तरंग होतात आणि त्या तरंगांत जळच असतें, या प्रमाणे
जेथे सर्व जगाची रचना केली जाते, त्या विश्वाचे वास्तव्य, तो निवास मीच.
मीच अनेकत्व धारण करून प्रकृतिच्या भिन्न भिन्न गुणांच्या
द्वारे अनेकपणानें जगांतील प्राणिमात्रांत प्राणरूपाने असतों.
ज्या प्रमाणे सूर्य हा, हें डबके, हा समुद्र, याचा विचार न करितां कोठेहि पाण्यात
प्रतिबिंब पडते, तसा मी ब्रह्मदेवापासून सर्व प्राणिमात्रांशी समच असतो.
हे पांडवा, या त्रिभुवनाचे जीवन, जीवचैतन्य,
उत्पत्ती, क्षय व प्रभाव यांनाही मीच मूळ कारण आहे.
बीजापासून वृक्ष व शाखा उत्पन्न होतात, पुढे तीं झाडेच बीजांत समावेश पावतात;
तसेच सर्व विश्व आदिसंकल्पापासून उद्घवते, आणि शेवटीं संकल्पांतच येऊन मिळते.
असें अव्यक्त वासनारूप जगाचे बीज जो संकल्प, जो सूक्ष्म वासनारूप
असतो तो कल्पाच्या अंतीं जिथे आश्रयास येतो, ते स्थान मी.
जेव्हा नामरूपे नष्ट होतात, वर्णव्यक्तीही रहात नाहीत, जातीचे
जे भेद तेहि नाहीसे होतात आणि जेव्हा आकाशही नाहीसे होते,
त्यावेळी त्या आदिसंकल्पाचे वासनारूप संस्कार, पुन्हा निर्मित
करण्या साठीं जेथे अमर होऊन असतात, तें टिकाण मी आहे.

तपामि, अहम्, अहम्, वर्षम्, निगृण्हामि, उत्सृजामि, च,
अमृतम्, च, एव, मृत्युः, च, सत्, असत्, च, अहम्, अर्जुन

मी सूर्याचेनि वेखे । तपें तैं हें शोषे ।
पाठिं इंद्रु होउनि वर्षे । तैं पुढुतीं भरे ॥ २९४ ॥

आगा मृत्युचां भागीं जें जें । तें हिं पैं रूप माझें ।
आणि न मरतें तव साहाजें । अविनाश मीं ॥ २९५ ॥

आतां वहू बोलैनि सांघावें । तें एक हेला घे पां आघवें ।
तरि संतासंत हीं जाणावें । मीं चि हे गा ॥ २९६ ॥

द्वाणौनि अर्जुना मी नस्ये । ऐसा कोण्हीं ठाडऱ्ये अस्ये ।
परि प्राणियांचे दैव कैस्ये । जें नेदखति मातें ॥ २९७ ॥

हें आंतु बाहिरि मियां कोंदलें । जग निखिल माझें चि ओतलें ।
किं कैस्ये कर्म तेयां आलें । जें मीं चि नाहिं ॥ २९८ ॥

तरंग पाणियेंविण सूकति । रुश्म वातीउणे नेदखति ।
तैस्ये मीं चि ते मीं न्हवति । विस्मयो देखै ॥ २९९ ॥

परि अमृतीं कुहा पाहिजे । कां आपणेयांते चि गिवसूं जाइजे ।
ऐस्ये आथि हें काइ कीजे । अप्राप्तां ॥ ३०० ॥

ग्रासा येका अन्नास्याठिं । अंधु धांवतां पायें किरीटी ।
आडल्ला चिंतामणि लोटी । आंधलेपणे ॥ ३०१ ॥

तैस्ये ज्ञान जैं सांदूनि जाए । तैं ऐसी हे दशा आहे ।
द्वाणौनि कीजे तें केले नाहे । ज्ञानेविण ॥ ३०२ ॥

आंधलेया गरुडाचे पांख आहाति । ते कोण्हा हिं उपेगा जांति ।
तैस्ये सत्कर्मचे उपखे ठांति । अज्ञाना तेवी ॥ ३०३ ॥

त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ।
ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकमश्चन्ति दिव्यान्दिवि देवभोगान् ॥ २० ॥

मी सूर्याच्यारूपानें जेव्हा तपतो त्या वेळेस हे जग कोरडें होतें; नंतर मीच इंद्ररूपानें वर्षाव करतों. तेव्हां तें पुन्हा भरतें. म्हणून जें जें मृत्यूने ग्रासलें आहे तें मीच आहे आणि त्याच प्रमाणे न मरणारें जें अविनाश रूप तेही मीच.

आतां फार बोलून काय सांगावें ? हें सर्व एकदमच ऐकून ठेव, सत् आणि असत् म्हणजे अविनाशी आणि विनाशी हें सर्व मीच आहें. म्हणून अर्जुना, जेथें मी नाहीं अस्ये कोणतें ठिकाण आहे ? पण प्राण्यांचे दुर्देव पहा कस्ये आहे, मी सर्वव्यापी असूनही, ते मला कोठेहि पाहत नाहींत. या जगाच्या आंतवाहर मीच व्यापून आहे. व हें जग मटूपच आहे, पण कर्म त्यांच्या आड कस्ये उभे ठाकले, कीं ते मलाच 'नाही' अस्ये म्हणतात.

जग्याचे तरंग जणू जग्याविना सुकून जात आहेत, किंवा सूर्याच्या किरणाला वातीच्या प्रकाशा वांचून दिसूं नये, मदूप असूनही वापडे जीव स्वतळा ओळखत नाहींत ! सुदेहाने एखाद्याने अकस्मात अमृताच्या बिहिरींत पडावें व आपल्यालाच बाहेर काढावें, तसाच प्रकार हा आहे; तेव्हां अशा अभाग्याला काय करावें ? अर्जुना, घासभर अन्नाकरिता आंधला दारोदार धावत असता. पायाला लागलेला चिंतामणी आंधलेपणाने बाजूला सारतो, त्या प्रमाणे जेव्हां जीवाला ज्ञान सोडून जातें, त्यांची अशीच दशा होते. म्हणून ज्ञानाशिवाय जीं जीं कर्मे करावीं तीं न केल्यासारखीं आहेत. आंधल्या गरुडाला पंख असले तरी त्याला त्याचा लाभ काय ? त्या प्रमाणे ज्ञानाशिवाय सत्कर्मचरणाचे श्रम केले असतां व्यर्थ जातात.

त्रैविद्या:, माम्, सोमपाः, पूतपापा:, यज्ञैः, इष्ट्वा, स्वर्गतिम्, प्रार्थयन्ते,
ते, पुण्यम्, आसाद्य, सुरेन्द्र, लोकम्, अश्यन्ति, दिव्यान्, दिवि, देवभोगान्

तिन्हीं वेदांत विधान केलेलीं सकामकर्मे करणारे व सोमपान करून निष्पाप झालेले पुरुष माझें यज्ञद्वारां पूजन करून सर्वगति मागतात. पुण्याचे फलरूप इंद्रलोकाला प्राप्त होऊन स्वर्गात देवांचे भोग उपभोगतात.

देख पां किरीटी । आश्रमधर्माचिया राहाटी ।
विधिमार्गा कसवटी । जे आपण चि होते ॥ ३०४ ॥

यजन करितां कवतिके । तिहिं वेदांचा माथा तूके ।
क्रिया फळेसीं उभी ठाके । पुढां जेयां ॥ ३०५ ॥

ऐसे दीक्षित जे सोमप । जे आपण चि यज्ञाचे रूप ।
तिहिं तेया पुण्याचेनि नावे पाप । जोडिले देखै ॥ ३०६ ॥

जे श्रुतिक्रीयीं जाणौनि । शतवेळीं यज्ञां करूनि ।
यजिलेया ही माते चुकउनि । स्वर्गु वशंति ॥ ३०७ ॥

जैसे कल्पतरुतळवटीं । वैसोनि झोळिये पाडी गांठी ।
मग निर्देऊ निगे किरीटी । दैन्य करू ॥ ३०८ ॥

तैसे शतक्रतूं यजिले माते । किं इछिताति स्वर्गदिसुखाते ।
आतां हैं पुण्य किं निरुते । पाप नोहे ॥ ३०९ ॥

द्याणौनि मजघीण पाविजे स्वर्गु । तो अज्ञानांचा गा पुण्यमार्गु ।
ज्ञानिये तेयाते उपर्सर्गु । हाणि द्यणति ॥ ३१० ॥

एळविं तहीं नरकिचे दुःख । पाहूनि स्वर्गा नांव किं सुख ।
वांचूनि नित्यानंद निर्दोष । ते स्वरूप माझे ॥ ३११ ॥

मज येंता पैं सुभटा । हा द्विघिधु गा अळांटा ।
स्वर्ग नरक इया वाटा । चोरांचिया ॥ ३१२ ॥

स्वर्ग पुण्यात्मके येइजे । पापे चि पापात्मके नरका जाइजे ।
मग माते चि जेणे पाविजे । ते शुद्ध पुण्य ॥ ३१३ ॥

अर्जुना लक्षांत घे कीं, आश्रमधर्म आचरीत असतां जे स्वतःच त्या वेदविहीत मार्गाची जणूं कस्योटीच होतात.
ज्यांची यज्ञक्रिया पाहून वेदव्रयीसुद्धा संतोषाने मान डोलायिते; व त्यांच्यापुढे ती यज्ञक्रिया आपल्या फलासह मूर्तिमंत येऊन उभी राहते,
याप्रमाणे यज्ञाकरितां दीक्षा घेऊन सोमपान करणारे यज्ञकर्ते जे आपणच यज्ञरूप होतात, पण त्यांनी यज्ञकर्मात पुण्य म्हणून जे संचित केलेले ते खरोखर पापच होय.
कारण ते वेदाचे पठण करून, आणि शेंकडों यज्ञांनी माझे यजन करतात;
पण ज्याला यज्ञ पौंचतात त्या मला विसरून, स्वर्गाचा स्वीकार करतात.
अर्जुना, ज्याप्रमाणे एखादा हतभाग्य मनुष्य कल्पतरुचे खाली वसून भीक मागण्याच्या झोळीला गांठी मारतो, आणि पुन्हा दीनपणे भिक्षेला लागावे तसे हे होते.
त्याप्रमाणे शंभर यज्ञांनी माझे यजन करून ज्यांनी माझे आराधन केले व स्वर्ग प्राप्तीची इच्छा मनांत धरिली, ते पुण्य, कीं पाप, हैं सांग घवूं ?
म्हणून मला सोडून स्वर्ग जोडाया, तो अज्ञान्यांचा पुण्यमार्ग आहे. ज्ञानी लोक या मार्गाला विघ्न व नाश करणारा म्हणतात.
एरचीं नरकांतील दुःखाच्या मानाने स्वर्गप्राप्तीला सुख म्हणतां येईल,
पण माझे स्वरूप हैं एकच दोषहीन व अविनाशी आनंदसुख होय,
वीरश्रेष्ठा अर्जुना, मजप्रत येण्याच्या मार्गात जे दोन आडवाटांचे अडथळे आहेत,
स्वर्ग व नरक, या दोन प्रकारच्या आडवाटा आहेत त्या चोरांच्या आहेत,
स्वर्गप्राप्ती पुण्यात्मक पापाने होते, आणि पापरूप पापाने नरकाला जाणे होते, पण ज्या योगाने माझी प्राप्ती होते, ते शुद्ध पुण्य समज.

आणि मज चि माझी असतां । जेणे मी दूर होयें पांडुसुता ।
ते पुण्य ऐसे द्विष्टां । जीभ न झडे ॥ ३१४ ॥

परि हें असो आतां प्रस्तुत । आइकैं ययापरि ते दीक्षित ।
यजूनि मातें याचित । स्वर्गभोग ॥ ३१५ ॥

मग मीं न पाचिजे ऐसे । जें पापरूप पुण्य असे ।
तेणे लाधलेनि सौरसे । स्वर्गा येंती ॥ ३१६ ॥

जेथ अमरत्व हें चि र्हीहासन । ऐरावतासारिखे वाहान ।
राजधानीभवन । अमरावती ॥ ३१७ ॥

जेथ महासिद्धींची भांडारे । अमृताचीं कोठारे ।
जिये गावीं क्षीरारे । कामधेनूचीं ॥ ३१८ ॥

जेथ उल्लिंगे देवां पाइका । सैध चिंतामणिचेया भूमिका ।
विनोदवनवाटिका । सुरतरुचिया ॥ ३१९ ॥

गंधर्व-गान-गाणी । जेथ रमें ऐसिया नाचणी ।
उर्घशि मुख्य चिलासिनी । आंतौरिया ॥ ३२० ॥

मदनु ओळगे येजारे । जेथ चंद्रु सिंपे साबरे ।
पवना ऐसे द्विष्टायारे । धावणे जेथ ॥ ३२१ ॥

पैं बृहस्पति मुख्य आपण । स्वस्तिश्रियेचे ब्राह्मण ।
भाटियेचे सुरगण । विकर जेथे ॥ ३२२ ॥

लोकपाळ रागेचे । राउत जिये पदिचे ।
उच्चैश्रवा खांचे । मागिलीकडे ॥ ३२३ ॥

हें बहू असो जे ऐसे । भोग ब्रह्मसुखासरिसे ।
ते भोगीत जंघ असे । पुण्यलेशु ॥ ३२४ ॥

पंडुसुता, माझ्याठायींच असून, ज्याच्या योगाने मी निवाला
दुरवती, त्याला पुण्य हें नांव देतांना जीभ झडणार नाही काय ?

पण हें विषयांतर पुरे, अर्जुना, ऐक, या प्रमाणे ते यज्ञ करणारे
वस्तुतः माझी आराधना करतात, पण फल म्हणून स्वर्गभोग मागतात,

मग ज्या पुण्याने माझी प्राप्ती होत नाही, असे जे पापरूप
पुण्य आहे, ते मिळवून त्या योग्यतेमुळे ते स्वर्गप्रत येतात.

ज्या स्वर्गामध्ये अमरत्व हें सिंहासन आहे. ऐरावत
हत्तीसारखे वाहन, आणि अमरावती नगर ही राजधानी असते.

जेथें अष्टमहासिद्धींची भांडारे आहेत, अमृताचे
मोठमोठे साठे व ज्या गांवात कामधेनूचे कल्प आहेत;

ज्या स्वर्गात देवसमुदाय चाकर होउन सेवा करतो, चिंतामणी रत्नांची
भूमी असते व जेथें विहार करण्याकरितां कल्पतरुंची उपवने आहेत.

जेथे गंधर्वाचे गायन, रंभेसारख्या अप्यरा नर्तकी असतात व
कामविलास करण्याकरितां मुख्य उर्घशीसारख्या स्थिर्या असतात.

जियें शेजगृहीं प्रत्यक्ष मदन सेवा करतो, ज्या ठिकाणीं प्रत्यक्ष चंद्र सदायंमार्जन
करतो व वायूसारखा चपल दूत म्हणाचे ते काम करायला तत्पर आहे,

देवगुरु बृहस्पती स्वतः ज्यामध्ये मुख्य आहे, असे तेथें स्वस्तिवाचन करणारे
ब्राह्मण असतात, आणि देवगणांच्या पंगती भोजनासाठी सोबत असतात,

ज्या ठिकाणचे घोडेस्थार लोकपालांच्या बरोबरीचे आहेत,
आणि इंद्राचा उच्चैश्रवा घोडा पुढे चालणारा असतो.

अर्जुन ! हें आतां पुरे. या प्रमाणे इंद्राच्या सुखांसारखे
ते भोग, जोपर्यंत पुण्य आहे तोपर्यंत भोगायला मिळतात.

ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षिणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।
एवं त्रयीर्धर्ममनुप्रपन्ना गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ २१ ॥

तो विशाल स्वर्ग लोक भोगून झाल्यावर पुण्य संपाल्यावर, ते मृत्युलोकांत येतात, आणि याप्रमाणे तीन घेदांत सांगितलेल्या सकामकर्माला शरण गेलेले भोगांची इच्छा करणारे पुरुष वारंवार येणे व जाणे प्राप्त करून घेतात.

मग तेया पुण्याची पाहूती सरे । सर्वे च इंद्रपणाची ऊठि उतरे ।
आणि येओं लागति माघारे । मर्त्यलोका ॥ ३२५ ॥

जैसा भाडिचा कवडा घेचे । मग दार ही चेंपू नैये तेयाचे ।
ऐसे लाजिरघाणे दीक्षिताचे । काई सांघों ॥ ३२६ ॥

एवं थितेया मातें चूकले । जिहों पुण्ये स्वर्ग कामिले ।
तेयां अमरपण तें घाउऱ जालें । आतां मृत्युलोकु ॥ ३२७ ॥

आगा स्वप्नीं निधान फावे । परि ते चेळेलेयां राहांत पावे ।
तैसे स्वर्गसुख जाणावे । घेदज्जाचे ॥ ३२८ ॥

अर्जुना घेदु जळीं जाला । तज्जीं मीं नेणतां वायां गेला ।
कणु सांडौनि उपणिला । कोंडा जैसा ॥ ३२९ ॥

द्वाणौनि मज एकेविण । हें त्रयीर्धर्म अकारण ।
मातें जाणौनि काहीं चि नेण । तूं सुखिया होंसी ॥ ३३० ॥

अनन्याश्चिन्त्यन्तो मां ये जनाः पर्युपायते ।
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ २२ ॥

जे अनन्यभावाने माझ्या ठिकाणीं स्थित झालेले भक्तजन मज परमेश्वराचे निरंतर चिंतन करित होत्याते
निष्कामभावाने भजतात त्या नित्य ऐक्यभावाने स्थित झालेल्या पुरुषांचा योग व क्षेम मी करतों.

पै सर्वभावाविंसि उखिते । जे ३०पले माझ्याये चित्ते ।
जैसा गर्भगोळु उद्यमाते । कोण्हा हीं नेणे ॥ ३३१ ॥

ते, तप, भुक्त्वा, स्वर्गलोकम्, विशालम्, क्षीणे, पुण्ये, मर्त्यलोकम्, विशन्ति,
एवम्, त्रयीर्धर्मम्, अनुप्रपन्नाः, गतागतम्, कामकामाः, लभन्ते

मग कमावलेल्या पुण्याईचा पायरीचा आधार सुटतो, कीं लगेच त्यांचे
इंद्रपदाचे वैभव क्षीण होतें, आणि मग ते मृत्युलोकाला परत येऊं लागतात.
ज्याप्रमाणे घेश्येच्या पायीं संपूर्ण द्रव्य नाहीसे झालें मग तिच्या दाराला देखील हात
लावतां येत नाही, यज्ञदीक्षा घेऊन यज्ञ करणारांचे जीवित इतके लाजिरघाणे असते.
ज्याप्रमाणे पुण्य करून स्वर्गाची इच्छा करतात, आणि जवळ असलेल्या
मजकडे दुर्लक्ष केलें, त्यांचे अमरत्वांचे व्यर्थ होऊन शेवटीं मृत्युलोकांत येतात.

अर्जुना, स्वप्नामध्ये द्रव्याचा ठेवा सांपडतो, पण तो जसा जागृतींत
सर्वथैव नाहींसा होतो, तसे त्या घेदघेत्यांचे स्वर्गसुख असते

ज्या प्रमाणे धान्य टाकून नुसता कोंडा उफणावा, अर्जुना,
मला जाणले नाहीं तर, प्रत्यक्ष घेद झाला तरी तो व्यर्थ होय.

म्हणून एका माझ्या प्राप्नीवांचून स्वर्गाकरिता केलेले घेदोक्त कर्म व्यर्थ आहे.
तेव्हां आतां मलाच जाण, दुसरे काही मनांत आणू नको, म्हणजे सुखी होशील.

अनन्याः, चिन्त्यन्तः, माम्, ये, जनाः, पर्युपायते,
तेषाम्, नित्याभियुक्तानाम्, योगक्षेमम्, वहामि, अहम्

ज्यांनीं संपूर्ण मनोभावाने आपल्या स्वतःला मला अर्पण केलें;
ज्याप्रमाणे गर्भशायातील अर्भक स्वतः कोणताही उद्योग करत नाही.

तैसे मीवांचूनि काहीं । आणिक गोमटे चि नाहीं ।
मज चि नावें पाइं । जीणे ठेविले ॥ ३३२ ॥

ऐसे अनन्यगतिके चित्ते । चिंतीत सांते माते ।
जें उपासीति तेयांते । मी चि खेवि ॥ ३३३ ॥

ते एकघटूनि जिये क्षणीं । अनुसरले गा माझिया वाहाणीं ।
तेव्हां चि तेयां चिंतवणी । फीटली आपुली ॥ ३३४ ॥

मग तिहीं जें जें करावे । ते मज चि पडिले आघवे ।
जैसे अजातपक्षाचेनि जीवे । पक्षिणी जिये ॥ ३३५ ॥

कां आपुली तान्हभूक नेणे । तेयां नीके ते मायेसि चि करणे ।
तैसे अनुसरले मज प्राणे । तेयांचे मिं काइसेनि न लजे ॥ ३३६ ॥

तेयां माझेया सायुज्याची चाड । तरि ते पुरविं कोड ।
कां खेवा ह्याणति आड । प्रेम सुए ॥ ३३७ ॥

ऐसा मर्नीं धरिति जो भाओ । तो पुढपुढा लागे तेयां देऊँ ।
आणि दिधलेयाचा निर्वाहो । तो ही मीं चि करीं ॥ ३३८ ॥

हा योगक्षेमु आघवा । तेयांचा मज चि गा पांडवा ।
जेयांचेया सर्वभावां । आश्रयो मीं ॥ ३३९ ॥

येऽप्यन्यदेवताभक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥ २३ ॥

हे अर्जुना, यद्यपि श्रद्धेने यक्त होऊन जे यकाम भक्त दुसर्या देवतांचेच पूजन
करितात ते सुद्धां माझेंच पूजन करतात. परंतु हे त्यांचे करणे अविधीपूर्वक असते.

आतां आणिक संप्रदाये । परि माते नेणति समवाए ।
जे अग्रये इंद्राय अर्यमणे सोमाय । ह्याणौनि यजिति ॥ ३४० ॥

त्या प्रमाणे माझ्याशिवाय दुसरे काहीं ज्यानां चांगलेंच वाटत
नाहीं, आणि जे यमग्र जीवितालाच माझ्या नांवाने ओळखतात.
अशा रीतीने एकाग्रनिष्ठेने जे माझे चिंतन करतात
माझीच उपासना करतात, त्यांचीच मी खेवा करतो.
ज्या वेळी ते एकनिष्ठ होऊन मजकडे येण्याचा मार्ग
अनुसरतात, त्याक्षणींच त्यांची सर्व काळजी मला लागली.
मग जे जे काहीं करण्याचे ते मनांत आणतात, ते सर्व मला करावे
लागते. जसे पंख न फुटलेल्या पिलांच्या जगण्याने पक्षीण जगते.
लहान मूळ आपली तहान भूक कांही जाणत नाही, त्याची चिंतां आईलाच
लागते, जे मला अंतकरणपूर्वक भजले, त्यांचे सर्व इच्छित मीच पूर्ण करतो.
त्यांना माझ्या ऐक्याची इच्छा झाली, तर ती त्यांची इच्छा मी पूर्ण करतो,
किंवा ते माझ्या खेवेची इच्छा करतील, तर त्यांना मी प्रेमाची देणगी देतो.
याप्रमाणे जो जो भाव धरून ते माझी उपासना करितात,
तो तो मी देत राहतो आणि दिलेल्याचे रक्षणहि मीच करतो.
ज्यांच्या सर्व घृतींचा आश्रयभूत मीच आहे,
हा त्यांचा योगक्षेम मलाच चालवावा लागतो,
ये, अपि, अन्यदेवताः, भक्ताः, यजन्ते, श्रद्धया, अन्विताः,
ते, अपि, माम्, एव, कौन्तेय, यजन्ति, अविधिपूर्वकम्

आता वेगळे दुसरेही संप्रदाय आहेत, त्यांत अग्नि, इंद्र, सोम इत्यादि
देवतांचे यजन केले जाते, परंतु त्यांना माझे सर्वव्यापक रूप कळत नाही

तें हिं किर मातें चि होये । कां जें हें आघवें मीं चि आहें ।
परि ते भजती उजिरी नाहे । विखुम पडे ॥ ३४१ ॥

पाहे पां शाखापल्लव वृक्षाचे । हे न्हवति येका चि बीजाचे ।
परि पाणी घेणे मुळांचे । तें मुळीं चि घापे ॥ ३४२ ॥

कां दाही इंद्रिये आयि । इयें जऱ्हीं एकी चि देहिंचि होति ।
आणि इहीं सेविले विखय जाति । एका चि ठाया ॥ ३४३ ॥

तऱ्हीं करुनि रसोये बरवी । कानिं केवि भरावी ।
फुले आणूनु बांधावी । डोळां केवि ॥ ३४४ ॥

तेथ रस्यु तो मुखे चि खेवावा । परिमळु तो घाणे चि घेयावा ।
तैसा मीं तो यजावा । मीं चि ह्याणौनि ॥ ३४५ ॥

येर मातें नेणौनि भजन । तें वायां चि गा आनीआन ।
ह्याणौनि कर्माचे डोळे ज्ञान । तें निर्दोष होआवे ॥ ३४६ ॥

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।
न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते ॥ २४ ॥

कारण, मी सर्व यज्ञांचा भोक्ता व स्वामी आहे, पण मला या तात्विकदृष्टीने
कोणी जाणत नाहीत म्हणून च्युत होतात अर्थात पुनर्जन्म पावतात.

एळविं पाहे पां पांडुसुता । एयां यज्ञोपचारां समस्तां ।
मींवांचूनि भोक्ता । कवणु आहे ॥ ३४७ ॥

मी सकल यज्ञाची आदि । आणि यजना या मीं चि अवधि ।
किं मातें चुकौनि दुर्बुद्धी । देवां भजले ॥ ३४८ ॥

गंगेचे उदक गंगे जैसे । अर्पिजे देवपितरोदेशे ।
माझें मज देंति तैसे । परी अनानी भावीं ॥ ३४९ ॥

हीं सर्व माझींच रूपे असल्यामुळे तें त्यांचे भजन, वास्तविक माझेंच
होत असते, परंतु ही उपासनापद्धति सरल नाहीं, तर घांकडी आहे.
अर्जुना पहा, ज्ञानाच्या फांद्या आणि पाने, हीं एकाच बीजापासून ज्ञालेली
नसतात काय ? परंतु पाणी घालावयाचे तें मुळांशींच घातले पाहिजे;
किंवा, ही दहा इंद्रिये आहेत आणि ही जरी एकाच देहांत आहेत आणि
त्यांच्याद्वारा जे विषय भोगले जातात अखेर एकाच ठिकाणी जातात.
उत्तम स्वयंपाक करून तो आपण कानात घालतो काय ?
फुले आणून डोळ्यानी त्यांचा वास घ्यावा काय ?
तिथें रस हा मुखानेच खेवन करायचा असतो. आणि सुवास हा नाकानेच
घेतला पाहिजे, तसे माझे भजन करावे ते माझे म्हणूनच करावे.
एरक्हीं, मला न जाणता जे भजन केले जाते, तें व्यर्थ, तेक्कां अशा स्थितीमुळे,
कर्म डोळसपणे करावे, कर्माला ज्ञानदृष्टी अवश्य आहे, तें अकलंक असले पाहिजे.

अहम्, हि, सर्वयज्ञानाम्, भोक्ता, च, प्रभुः, एव, च,
न, तु, माम्, अभिजानन्ति, तत्त्वेन, अतः, च्यवन्ति, ते

एरक्हीं अर्जुना, पाहा कीं, या सर्व यज्ञोपचारांचा
माझ्या वांचून दुसरा कोण भोक्ता आहे ?
सर्व यज्ञांचा आदि मी आहे आणि त्यांचा अंतही मीच आहे.
परंतु हे दुर्बुद्धी याज्ञिक ते इतर देवतांच्या भजनीं लागले आहेत.
ज्याप्रमाणे गंगेचे पाणी देव व पितर यांच्या नांवाने गंगेतच अर्पण करतात,
तसे वस्तुतः ते माझे मलाच अर्पण करतात, पण निराळ्या भावाने !

ह्याणैनि ते पार्था । मातें न पवती चि सर्वथा ।
मग मनीं जे घाहिली आस्था । तेथे आले ॥ ३५० ॥

यान्ति देवव्रता देवान्यितृन्यान्ति पितृव्रताः ।
भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ॥ २५ ॥

देवांची भवित करणारे देवत्वाप्रत जातात, पितरांचे पूजन करणारे पितरांना प्राप्त होतात,
भूतादिकांचे यजनकरणारे भूतादिकांना प्राप्त होतात तरेच माझें पूजन करणारे मद्दूप होतात.

मने वाचा करणी । जेयांचीं भजने देवांचिया घाहणी ।
ते शरीर जांतक्षणी । देव चि जाले ॥ ३५१ ॥

अथवा पितरांची हान व्रते । वाहांति जेयांचीं चित्ते ।
जीवित सरतां तेयाते । पितृत्व चि वरि ॥ ३५२ ॥

कां क्षुद्र देवतादि भूते । तियें चि जेयांचीं परमदेवते ।
जिहिं अभिचारुकिं तेयांते । उपासिले ॥ ३५३ ॥

तेया देहाची जगनीक फीटली । आणि भूतत्वाची प्राप्ति
जाली । एवं संकल्पवशें फललीं । कर्म तेयां ॥ ३५४ ॥

मग मीं चि डोलां देखिलां । जिहिं कानिं मीं चि आइकिलां ।
मनीं मीं भाविलां । वानिलां वाचा ॥ ३५५ ॥

सर्वांगे सर्वे ठांडे । नमस्कारिलां मी चि जिहीं ।
दानपुण्यादि जें काहीं । तें माझिया मोहरा ॥ ३५६ ॥

जिहीं मातें अध्ययन केले । जे आंतु घाहिरि मियां चि धाले ।
जेयांते जीवित जोडलें । मज चि लागि ॥ ३५७ ॥

जे अहंकारु घाहांत आंगीं । आतिं हरिचे हें भूषावेयालगि ।
जे लोभिण्ये एक चि जर्गीं । माझेनि लोभें ॥ ३५८ ॥

म्हणूनच अर्जुना ! ते मला प्राप्त होत नाहीत, ते
ज्याची इच्छा मनांत करतात त्या लोकाला जातात.

यान्ति, देवव्रताः, देवान्, पितृन्, यान्ति, पितृव्रताः,
भूतानि, यान्ति, भुतेज्याः, यान्ति, मद्याजिनः, अपि, माम्,

देवांची भवित करणारे देवत्वाप्रत जातात, पितरांचे पूजन करणारे पितरांना प्राप्त होतात,
भूतादिकांचे यजनकरणारे भूतादिकांना प्राप्त होतात तरेच माझें पूजन करणारे मद्दूप होतात.

मनाने, वाचेने व सर्व इंद्रियांनी ज्यांचा भजन प्रवाह देवांच्याच
भजनांत लागला असतां ते, शरीर जातांक्षणींच देवरूप होतात.

अथवा, श्राद्धपक्षादि जीं पितरांची व्रते आहेत, ती व्रते जे
अंतःकरणपूर्वक पाळतात, ते मृत्यूनंतर पितृस्वरूप होतात.

आणि क्षुद्र देवता व भूतपिशाच्ये यांची उपासना करण्याकडे ज्यांचे
चित्त असते व जारण मारणादि अभिचारविधीने त्यांचे पूजन करतात.

त्यांचा देहाचा पडदा मृत्यूने दूर सरला कीं, लगेच ते भूतयोनीला जातात.
ज्यांनी जशा हेतने कर्मे केली असतील, तीं त्यांना तर्शीं फलद्रुप होतात.

मग जे दृष्टीने मलाच पाहातात, ज्यांनीं कानांनीं माझ्याच गोष्टी ऐकतात,
मनाने माझेंच ध्यान करतात आणि घाणीने माझेच गुण गातात.

सर्वांगाने व सर्व ठिकाणीं मलाच नमस्कार करतात, दानादिक
पुण्यादि जी कांही कर्म आहेत तींही माझ्याचकरिता करतात.

ज्यांनीं माझ्याच अभ्यास केला आहे, ज्यांचे मानसिक समाधान व तृप्ती
माझ्यामुळेच होते, आणि त्यांनीं आपले जीवितसर्वस्य मलाच अर्पण केले आहे;
आम्ही हरीचे दास आहोंत असें भूषण मिरविण्याकरितां जे
अहंकाराचे ओझें घातात, आणि माझ्या लोभानेच जे लोभी असतात.

जे माझेनि कामें सकाम । जे माझेनि प्रेमें सप्रेम ।
जे माझिये भूली सभ्रम । नेणति लोकु ॥ ३५९ ॥

जेयांची मातें चि जाणति शास्त्रे । मी जोडें जेयाचेनि मंत्रे ।
ऐसेनि चेष्टामात्रे । भजले मज ॥ ३६० ॥

ते मरणाएलीकडे । मज मीळौनि गेले फुडे ।
मग मरणीं आनीकडे । जांतील केवि ॥ ३६१ ॥

द्वाणौनि मद्याजी जाले । ते सायुज्या माझेया आले ।
जिहीं उपचारमिसें दीधले । आपणपें मज ॥ ३६२ ॥

पैं अर्जुना माझां ठांडे । आपणपेंनिविण सौरसु नाहीं ।
मी उपचारीं कवणी हीं । नाकलें गा ॥ ३६३ ॥

एथ जाणीच करी तें चि नेणे । आथिलेपण मिरवी तें चि उणे ।
आहीं जाले ऐसे द्वाणे । तें कहीं चि नोहे ॥ ३६४ ॥

अथवा यज्ञादानादि किरीटी । कां तपें हान जें हुठहुटी ।
तें तृणा एकासाठीं । न सरे एथ ॥ ३६५ ॥

पाहे पां जाणिवेचेनि बळे । कोण्हीं वेदापास्यूनि असे आगळे ।
किं शेषाहूनि तोंडागळे । बोलिके आथि ॥ ३६६ ॥

तो ही आंयुरणाखालिं दडे । येरु नेति द्वाणौनि बाहुडे ।
एथ सनकादिक वेडे । पिस्यें जाले ॥ ३६७ ॥

करितां तापसांसि कडसणी । कवणु जवळा ठेविजैल शूलपाणी ।
तों ही अभिमानु सांडूनि पायेवणी । माथां वाहे ॥ ३६८ ॥

नां तरि आथिलेपणे सरिसी । कोण्हीं आहे लक्ष्मियां ऐसी ।
श्रिये सारिखिया दासी । घरीं जियेते ॥ ३६९ ॥

जे माझ्या प्राप्तीच्या इच्छेमुळेच सकाम असतात, जे माझ्या प्रमानेच प्रेमयुक्त होतात ते माझ्यासाठीच भ्रमिष्ट झालेले असतात म्हणून लोकांना जाणत नाहीत; ज्यांची शास्त्रे व मंत्रतंत्रे सर्व माझ्याच प्रीत्यर्थ असतात; ज्यांच्या मंत्रजपाने मीच जोडला जातो, जे यर्व व्यवहारांत माझ्याशिवाय कोणाचेच भजन करीत नाहीत, अर्जुना ! असे भक्त मरणाच्या पूर्वीच माझ्याशी ऐक्य पावतात, तें मग मरणसमर्यां इतर गतीस कसे जातील ?

म्हणुन, माझें यजन करणारे जे होतात, ते माझ्यांत मिळतात, आणि ज्यांची यजने माझ्याचसाठीं, ते माझ्या सायुज्यास पावते होतात.

अर्जुना ! आपणच मी होऊन जाणे या वांचून माझ्या प्राप्तीचा दुसरा उत्तम मार्ग नाही. मी इतर उपचारांनीं कोणालाही वश होत नाहीं.

माझी जाणीच मिरवणे हीच माझी अप्राप्ति होय. आपली संपन्नता मिरवणे हाच माझ्या प्राप्तीतील उणेपणा होय जो 'आम्ही कृतार्थ झालो' असें म्हणतो, तो कांहीच झाला नाही.

अथवा यज्ञादानादि तपें व कर्मे ही परमेश्वरप्राप्तीची साधने अशी जे घमेंड बाळगतात त्याला गवताच्या पात्याएवढेंही मोल मजपाशीं नाहीं. हें पहा, ज्ञानबलांत वेदाहून कोणी अधिक जाणता आहे काय ? सहस्रवदन शेषापेक्षां जास्त तोंडांनी बोलणारा दुसरा कोणी आहे का ?

पण तो शेषहि भगवंताचें अंथरूण झाला आहे आणि नेति नेति असे म्हणत वेद माझे वर्णन करता येत नाही म्हणून मौन होतो;

तापसांची निवड करूं जातां महादेवाच्या पंक्तीत कोण बसू शकेल ? पण तोही गर्व सोडून माझें चरणतीर्थ जी गंगा ती मस्तकावर धारण करतो.

किंवा संपन्नपणांत लक्ष्मीपेक्षां कोण श्रेष्ठ आहे ? ज्या लक्ष्मीच्या घरी श्रियेसारख्या दासी आहेत.

तिया खेळतां करिति घरकुलीं । तेया नावे अमरपुरे जरि ठेविलीं ।
तरि नव्हों नैयंति बाउलीं । इंद्र तियांचे ॥ ३७० ॥

जे नावडौनि जेव्हां मोडिति । तेव्हां महेंद्राचे ही रंक होति ।
तियां झाडा एउते जेयां पाहांति । ते कल्पवृक्ष ॥ ३७१ ॥

ऐसीं जियेचिया जवळिका । सदर्थे घरिचेयां पाइकां ।
ते लक्ष्मी मुख्य नायका । न मने चि एथ ॥ ३७२ ॥

मग सर्वस्ये करी सेवा । मानु सांडूनि पांडवा ।
ते पाये धुआवेयाचेया दैवां । पत्र जाली ॥ ३७३ ॥

ह्याणौनि थोरपण पळ्हां सांडिजे । एथ वित्पति अवधी चि विसरिजे ।
जैं जगा धाकुटेयां होइजे । तैं जवळीक माझी ॥ ३७४ ॥

अगा सहस्रकराचिये दीठी । पुढां चंद्रु ही लोपे किरीटी ।
तेथ खघोतु कां हुटहुटी । आपुलेनि तेजे ॥ ३७५ ॥

तैसे लक्ष्मीयेचे थोरपण न सरे । जेथ शंभूचे ही तप नुपकरे ।
तेथ येर प्राकृत हेंदरे । जाओँ काइ लाहे ॥ ३७६ ॥

एयालागि शरीर-सांडोवा कीजे । सकल गुणांचे लोण उतरिजे ।
संपत्तिमदु सांडिजे । कुरौंडी करूनि ॥ ३७७ ॥

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥ २६ ॥

जो पान. फूल, फल अथवा पाणी मला भक्तीने अर्पण करितो,
त्या शुद्धचित्त भक्ताचे भक्तीने दिलेले उपायन मी सेवन करतो.

मग निःसीमु भाओँ उल्हासें । मज अर्पावेयाचेनि मीसें ।
फळ एक आवडे तैसें । भलतेयाचें ॥ ३७८ ॥

त्यांनी सहज भानुकलीचा खेळ खेळतांना घरकुली केलीं, त्यांचे नांव जर ठेविले, तर इंद्रादिक हे त्यांच्या खेळांतील बाहुल्या होणार नाहींत काय ?

मग कंटाळून त्या जेव्हां तीं घरकुले मोडतात तेव्हा इंद्राचे रंक
बनतात व त्या ज्या झाडाकडे पाहतात, तीं झाडे कल्पवृक्ष होतात;

अशा प्रकारचे अलैकिक सामर्थ्य जिच्या घरीं तैनारींत राबणाऱ्या
दासींचे आहे, त्या लक्ष्मीची देखील भगवंताचे ठिकाणीं किंमत नाही.

हे अर्जुना, मग ती जेव्हां मनोभावाने सेवा करून व सर्व अभिमान सोडून
ती 'माझे पाय चेपण्याचे भाग्य' प्राप्त करायच्या योग्यतेची झाली.

म्हणून 'आपण थोर आहो' ही कल्पना दूर सारावी. व सर्व
जगापेक्षा लहान व्हावें, तेव्हां माझें सान्निध्य प्राप्त होते.

अर्जुना ! जेथे सूर्याच्या प्रकाशापुढे चंद्राचें तेज लोपले
जाते तेथे काजव्याने आपल्या तेजाचा गर्व कसला घाहावा.

त्याप्रमाणे ज्याच्या प्रप्तीकरितां लक्ष्मीचे मोठेपण चालत नाही, शंकराचे तपही
अपुरेच होते, त्या ठिकाणीं अज्ञानी व सामान्य माणसाची कथा ती काय ?

म्हणून शरीराची कुर्वडी करून टाकावी, आणि आपल्या अंगीं असलेल्या
सर्व गुणांचे निंबलोण करावें, संपत्तीच्या मदाचा उतारा उतरून ठेवावा.

फ्रम्, पुष्पम्, फलम्, तोयम्, यः, मे, भक्त्या, प्रयच्छति,
तत्, अहम्, भक्त्युपहृतम्, अश्नामि, प्रयतात्मनः

मग अर्पाद प्रेमरसाच्या भराने मला अर्पण करण्याच्या निमित्ताने
एखादें कोण्याही वृक्षाचे फळ मला अर्पण करण्याच्या हेतूने काढतो,

मग भक्तु माझेयाकडे अलूमालु दाखवी । आणि मीं दोन्ही हात ३५८वीं ।
मग देटु न यंडितां सेवीं । आदरेसीं ॥ ३७९ ॥

पैं गा भक्तीचेनि नावें । फूल मज येक देयावें ।
तें लेखें तरि मियां तुरुंबावें । परि मुखीं चि घालीं ॥ ३८० ॥

हें असो काइसीं फुलें । पान चि एक आघडतें जालें ।
तें साजुक ही न्हये यूकलें । भलेतैसें ॥ ३८१ ॥

परि यर्वभावें भरलें देखें । आणि भूकेला ऐसा अमृतें तोखे ।
तें फन्ह चि परि तेणे सुखें । अरोगुं लागें ॥ ३८२ ॥

अथवा ऐसें हीं एक घडे । जें पाला ही परि न जोडे ।
तरि उदकाचें सांकडें । नक्कैल कीं ॥ ३८३ ॥

तें भलेतेथ निमोलें । न जोडितां असे जोडलें ।
तें चि सर्वस्य करूनि अर्पिलें । जेणे मज ॥ ३८४ ॥

तेणे वैकुंठापास्यौनि विशाळें । मजलागि केलीं राउलें ।
कौस्तुभाहूनि निर्मळें । लेणीं दीधलीं ॥ ३८५ ॥

दूधाचीं येजारें । क्षीराधीं ऐसीं मनोहरें ।
मजलागि अपारें । स्वजिलीं तेणे ॥ ३८६ ॥

कर्पुरु चंदन अग्रु । ऐसेया सुगंधांचा मनोहरु ।
मज हातीं लाविला दिनकरु । दीपमाळे ॥ ३८७ ॥

गरुडासारिखीं वाहनें । सुरतरुचीं उद्यानें ।
कामधेनूची गोधनें । आर्पिलीं तेणे ॥ ३८८ ॥

मज अमृताहूनि सुरसें । बोनीं वोगारलीं बहुवसें ।
ऐसा भक्तीचेनि उदकलेशें । परितोषें गा ॥ ३८९ ॥

भक्त ते माझ्यापुढें दाखवितो, आणि मी दोन्ही हात पुढें करतों,
आणि मग फलाचा देठ काढून न टाकतां आदरानें त्याचें सेवन करतो.

अर्जुना, मोठ्या श्रद्धेनें त्यानें कसलेही फूल मला अर्पिवें, तर वास्तविक पाहातां
मीं तें हुंगावे; पण तें सोडून देऊन प्रेमाच्या भरांत मी तोंडांतच घालतो ?

पण फुलाची गोष्ट कशाला ? जरी एखादे पान असले मग
तें कोणत्याही झाडाचें आणि ताजें किंवा सुकलेल असो,

पण आपलें सर्वस्य ओतून मला अर्पिलेले मी पाहतों, आणि भुकेला अमृतामुळे
जसा संतुष्ट होतो तसें ते पानच खाऊन, त्या सुखानें मी पुष्ट होऊं लागतो.

किंवा असें घडलें, कीं पालाही न मिळाला, असे घडेल,
पण पाणी मिळण्याचें तर संकट पडणार नाहींना ?

तें कोणत्याही ठिकाणीं मोल न देतां मिळतें; तेच
आपलें सर्व भांडवल समजून ज्यानें मला अर्पण केलें,

त्याने वैकुंठाहून विशाल असें माझ्याकरिता मंदिर बांधून दिलें. व
कौस्तुभ रत्नापेक्षा जास्त तेजस्यी रत्नाचे अलंकार मला अर्पण केले.

क्षीरसागरापेक्षा सुंदर अशी दुःधधवल
शश्यागृहे त्याने माझ्यासाठीं निर्माण केलीं,

कापूर, चंदन, अग्रु अशा सुंगंधित द्रव्यांचा मेरूपर्वत मला त्याने अर्पण
केला. त्यांने आपल्या हातानें मजकरीतां सूर्याला दीपमाळेवर लावलें.

त्याने गरुडासारखीं वाहनें, कल्पतरुच्या
बागा, व कामधेनूची खिलारें मला अर्पण केली.

मला अमृतापेक्षा रसभरित अशी पुष्कर पकवाने त्यांने नवैद्यास दिली. इतका
अपरंपार संतोष मला भक्तांनी अर्पण केलेल्या पाण्याच्या थेंबाने होतो.